

Den Biografi, hvormed Kaptajn Rockstroh indleder sin Bog, er den fyldigste og bedste, der hidtil foreligger. Vurderingen af Hovedpersonen, af hans Omgivelser, af Personer og Forhold i det hele er godt dokumenteret og objektiv; helt er den gamle Adam dog ikke druknet; af og til kan der komme en bidsk Bemærkning f. Ex., naar Flaadens Optræden omtales. Undersøgelserne er grundige og har paa flere Punkter berigtiget de tidligere gangse Anskuelser. Med Dygtighed er det store Materiale, trykt og utrykt, Dagbøger, Breve og officielle Aktstykker, benyttet til en alsidig Karakteristik; i Dagbøgerne er Rockstroh trængt ind til Kærnen gennem de myldrende mange Enkeltheder; han har kendt Begrænsningens Kunst og har undgaaet al Fyldekalk. Et og andet Punkt kunde være optaget til nærmere Undersøgelse; man savner saaledes en Redegørelse for den Indsats, de Meza personlig har gjort i de Hverv, der har været ham overdraget som Artillerichef og som Formand i de forskellige »Forsvarskommissioner«.

Udgiverarbejdet er gennemgaaende godt, den vanskelige Skrift er rigtigt læst, ogsaa Runerne er rigtigt tydede, og Trykfejlenes Antal er saare ringe. Saa meget mere maa det beklages, at de franske, italienske og latinske Ord og Sætninger, hvormed Generalen har overbroderet sin Stil, er misforstaaede eller rettere ikke forstaaede. Det tager sig ikke godt ud at skrive darrero for davvero, valuer for valoir, ruptini for raptim, sarricino for s'avvicina, encore for cuore o. s. v. Til Tider er det de Meza, der citerer forkert, og saa vilde det jo have taget sig pænt ud, naar Udgiveren havde kunnet rette ham. Disse Fejl forringer ikke Bogens Værdi som Kildeskrift; men de vilde ærgre de Meza i hans Grav, og de kunde let være undgaaede.

A. Tuxen.

Holger Hjelholt: Treitschke og Slesvig-Holsten. Kbh. 1928.

Heinrich von Treitschke hører til de Historikere, hvis Berømmelse ikke er bleven mindre efter deres Død. Under den store Krig kom han navnlig for Englænderne til at staa som Profeten for den Statsopfattelse, de mente at bekæmpe. Allerede saa tidligt som Juli 1908 udpeges han af en Forfatter i »Quarterly Review« som Bannerføreren for den tyske Koloniudvidelse og Imperialisme, og netop ud fra denne Betragtning analyserede man senere i Propagandaøjemed hans Værker. Det var forøvrigt noget med Urette; thi for Treitschke var

og blev Bismarcks Værk, hvad Ungdommen skulde spejle sig i; hans »saturerede« Tyskland var Idealet; der ligger en Menneskealder mellem ham og en Expansionist som Paul Rohrback, for hvem Tysklands Enhed ikke er noget Maal i sig selv, men Muligheden for at komme med i Kappelstriden om Kloden. Treitschke er Magtpolitikens, men egentlig ikke Verdenspolitikens Forkynder¹.

Det var under disse Omstændigheder ganske naturligt, at ogsaa danske Historikere blev ført ind paa Beskæftigelse med Treitschkes Tanker og Forfatterskab; Dr. Hjelholt er ikke den eneste, som i »verdenskrigens tid« har syslet hermed². Men hans Studier blev mere omfattende end nogen andens; han har, da han senere vendte tilbage til Emnet under en mere begrænset Synsvinkel, forstaaet at faa utrykt Materiale draget med ind i sine Undersøgelser, bl. a. Treitschkes efterladte Papirer, der endnu er i hans Datters Besiddelse. Og Dr. Hjelholt behersker ikke alene fuldt ud den tyske Historikers Artikler, Værker og Breve, fra hvilke han med Held kan anvende Citater i sin Fremstilling, han har ogsaa i, hvad man næsten kan kalde Dechiffreningen af Treitschkes Forelæsningsnotater, gjort et dygtigt Stykke Udgiverarbejde.

Den snævrere Opgave, som Dr. Hjelholt altsaa nu har stillet sig, er en Redegørelse for Treitschkes Behandling af det slesvig-holstenske Spørgsmaal med runde Tal fra 1858 til 1867. Han er gaaet til den med et betydeligt Kendskab baade til Samtidens danske og tyske Historie, og Bogen, der i og for sig maa appellere til et interesseret Publikum i begge Lande, finder ganske sikkert ogsaa en tysk Forlægger; til Tider synes man allerede i den danske Form at mærke Hensyntagen til et fremmed Publikum saaledes i de paalidelige, men for nye Synspunkter blottede Oversigter over danske Forhold som f. Ex. hele Begyndelseskapitlet om Helstaten. I sin almindelige Komposition er Værket forøvrigt bygget rigtigt op med en indledende Redegørelse for Treitschkes Udvikling til Slutningen af Halvtresserne og for hans mere af-dæmpede Behandling af Spørgsmaalene i »Deutsche Geschichte« som Afslutning. Dr. Hjelholt har endelig her forsøgt sig med den almindelige Skildring af de optrædende Personer, som Prof. Friis savnede i hans Disputats³, og helt ueffent er det ikke faldet

¹) Smlgn. min Artikel: »Fra Treitschke til Rohrback« i »Ugens Tilskuer« 8. Oktober 1915.

²) Se saaledes en Artikel af nuværende Landsarkivar Hans Knudsen i anf. Tidsskrift 16. April 1915.

³) Se Anmeldelse i Hist. Tidsskr. 9. R. III 411 ff. og 418.

ud, hvor han gør Busch's, Freytags og Treitschkes Stilling til Augustenborgeren op.

Alligevel er Hjelholt endnu langt fra kommen ud over de formelle Mangler, som prægede hans første Arbejde. Fremstillingen er stadig tung og til Tider ubehjælpelig; S. 16 lader han saaledes »den slesvig-holstenske sag« bukke »under i kampen mod diplomaterne«; S. 13 møder vi »det foregivne påskud« — en oplagt Pleonasme¹. Der er endvidere en Del ret billig Polemik mod den afdøde Hovedperson; til Tider mærker man Forfatterens subjektive Pegepind lovligt stærkt, og denne Tilbøjelighed til at gaa ved Siden af Skildringen kan føre ud i rent personlige Bemærkninger, som naar Læserne S. 46 delagtiggøres i hans bitre Erfaringer med »en artikel i et tidsskrift«, hvor der blev »sat en hel klat til fra redaktørens egen malerpotte«. Endelig former store Dele af Bogen sig som fortløbende, langsommelig Indholdsgengivelse af Digte og Artikler fra Treitschkes Haand, der er tilgængelige paa Prent for alle. Ganske vist kombineres denne Referentvirksomhed i enkelte Tilfælde med et minutiøst og selvstændigt Sammenligningsarbejde mellem Treitschkes Artikler og deres Kilder (som Beselers Skrift: »Zur schleswig-holsteinischen Sache« og Gutschmids Breve fra Kiel), men alligevel kunde man have ønsket, at Dr. Hjelholt hos Friedrich Meinecke — hvis Laboratorieøvelser han omtaler at have overværet i Berlin — havde lært den Kunst at drage Essensen og de faa, men typiske Citater ud af de Skrifter, det drejer sig om. Rent umiddelbart vilde man mene, at Fremstillingen havde vundet ved at reduceres stærkt. Nærmere beset er det dog et Spørgsmaal, om dette holder Stik, om Emnet tillod en saadan Behandlingsmaade. Meget taler for, at Stoffet i saa Fald var smuldret fuldstændigt hen; alene gennem den detaljerede Udpensling skabes der nemlig nogen Dybde i et Billede, der, trukket op med fastere Haand, maatte blive den rene Skitse. Resultatet af den Udvikling, Forfatteren søger at gengive, er nemlig med Treitschkes politiske Indstilling allerede fra hans tidligste Ungdom saa fuldstændig givet. Spørgsmaalet er egentlig kun, hvornaar han vil naa til Erkendelse af, at Bismarcks diplomatiske Virkelighed svarer til hans egen politiske Idé. Men derved svinder unægtelig ogsaa en hel Del af Interessen for Problemet. Der kommer, fraregnet et enkelt pludseligt, men let forklarligt Omslag i Treitschkes Opfattelse, noget stillestaaende over det hele. Imidlertid ligger den Svaghed, som bliver Følgen heraf, i Emnets Art, ikke hos For-

¹) Ogsaa Retskrivningen er vaklende: Oldenburg S. 9, Oldenburg S. 60.

fatteren. Hovedanken mod ham er alene, at han slet ikke synes at se, hvor uhyre spinkelt det Materiale i Virkeligheden er, hvoraf han har bygget sit store Hus.

Som fremhævet af Dr. Hjelholt (S. 22) sværmede Heinrich von Treitschke allerede i Skolen »for et enigt Tyskland under preussisk førerskab«; 1854 skriver han tyve Aar gammel i et Brev, at »den Vej er mig kærest, som hurtigst fører til denne nationale Enhed, selv om det skulde være Despotismen« (citeret S. 25); i Artiklen om Beselers Skrift fra 1858 hedder det: »Prøjsen og Slesvig-Holsten! I disse Ord rummes hele den tyske Historie . . . hele det tyske Haab« (citeret S. 45); i Julen 1859 ser han som eneste lykkelige Løsning: »én Stat, et monarkisk Tyskland under Hohenzollernes Dynasti, Annexion til Prøjsen« (citeret S. 26); selv da han harmedes over Bismarcks antiliberale Forordninger og for en Tid brød med de mere forsigtige Ledere af »Preussische Jahrbücher«, kunde han, som Hjelholt siger, »ikke opgive sin tro på, at Preussen af skæbnen var bestemt til at skabe den tyske enhed og storhed« (S. 61), og allerede fra Februar 1864 ønsker han, at »Slesvig-Holsten blev prøjsisk« (citeret S. 64). Det er, som sagt, givet, at en Mand med denne Mentalitet maatte havne hos Bismarck; han følte sig derfor ogsaa under Oppositionen mod ham »i meget slet selskab« (S. 60), og det er egentlig kun Forestillingen om, at Bismarcks Maal ikke er Tysklands Enhed, men prøjsisk Magtforøgelse, der gør ham betænkelig. Skridtet herfra og til Billigelse af Annexionen er imidlertid det kortest mulige (smlgn. 66); i December 1864 er denne Forholdsregel da ogsaa bleven »den smukkeste og retfærdigste Handling i tysk Politik siden Toldforeningens Dannelsen« (citeret S. 70), og efter Nytaar udtalte han sin nye Opfattelse offentligt i Februarheftet af »Preuss. Jahrbücher«; hvad han tidligere havde anset for ønskeligt, men umuligt, var nu blevet praktisk gennemførligt.

Det er det korte Indhold af en Udvikling, som optager mere end en Fjerdedel af Hjelholts Bog, og under hvilken man nærmest træder Vande i Enkeltheder, som ikke fængsler, fordi Kabalen er bestemt til at gaa op, fordi det for Treitschkes Vedkommende glider af sig selv. For andre faldt det haardere; selv Gustav Freytag, hvis Udgangspunkt, naar det gjaldt Forholdet til Prøjsen, ikke var væsensforskelligt fra hans, havde ganske anderledes Anfægtelser, inden han forligte sig med en Politik, som han endnu i 1865 opfattede som »ynkelig og skamløs uærlig«; hans Striden sig frem er menneskelig set langt interessantere end Treitschkes agitatoriske Triumftog. Men den varige In-

teresse for dette svigter ogsaa af en anden Grund, fordi det egentlig ikke er andet eller mere. Forgæves spejder man mellem Haddets, Harmens, Spottens, Haabets og Begejstringens deklamatoriske Udtryk efter virkelig realpolitiske Synspunkter, og sandt at sige gør Forfatteren selv intet for at drage dem frem. Der er enkelte Glimt, som naar Treitschke i anden Udgave af »Historische und politische Aufsätze« fra 1865 resolut indrømmede det berettigede i en Deling af Tyskland ved Main-Linjen; der er her noget, som foregriber Ordningen det følgende Aar med det nordtyske Forbund, men det er en enkelt Svale.

Naar det skorter i saa Henseende, er det naturligvis ikke Dr. Hjelholts Fejl; Manglen ligger her hos Heinrich von Treitschke, og noget overraskende er der ikke heri. Hele Politikeren var i 1864 kun tredive Aar. Han kunde paa dette Tidspunkt af sin Livsbane simpelt hen ikke have samlet den Sum af praktisk Erfaring, som gennem langvarig Beskæftigelse med Spørgsmaalene i nogen Grad kan træde i Stedet for den Indsigt, der vindes ved »levende Berøring med selve de offentlige Sager«, og som efter Aegidis ikke ubegrundede Mening egentlig alene berettigede til at »politiser« (citeret S. 165). Det er en utrolig Naivitet, naar Treitschke mener, at efter Bismarcks Magtpolitik udadtil skal Frisindet kunne herske indadtil (smlgn. S. 155—56). Men forøvrigt er han selv klar over, hvor meget han har lært i de bevægede Aar (S. 154).

Imidlertid rører vi her ved et Spørgsmaal af betydelig Rækkevidde. Problemet er, hvormeget Treitschkes Agitation i Skrift og Tale gennem de paagældende Aar i det hele betød for Stemningsomslaget overfor det slesvig-holstenske Anliggende i det tyske Folk. Den dybere Værdi af Dr. Hjelholts Bog beroer i Virkeligheden paa, hvordan man skønner om Spørgsmaalet, og dog har han egentlig kun mere tilfældigt og indirekte bidraget til dets Besvarelse. Han anfører S. 152 en Udtalelse af Haym om Treitschke som den, der angav »det liberale parti dets nye program, som dette langsomt og lidt efter lidt fulgte«; han mente selv, at de »paagældende artikler« alene »åbent udtalte, hvad et lille mindretal i stilhed tænkte« (refereret S. 149—50), men ogsaa paa denne Maade bliver de jo dog meningsdannende for en større Kreds. Til en vis Grad i Strid hermed gør Dr. Hjelholt S. 173 under Henvisning til Fr. Meineckes »Die Idee der Staatsräson« gældende, at Treitschke egentlig aldrig har gjort noget nyt politisk Indskud, og heri har han utvivlsomt Ret. En nærmere Beskæftigelse med Treitschkes »Politik« giver umiskendeligt Indtryk af vidtspændende, men ikke dybtgaaende Studier, af en vaagen Opfattelsesevne, men ogsaa megen Naivitet, og nye er

de Tanker, han forkynder, paa ingen Maade; de er ogsaa tidligere udtalt i Tyskland, og de er fremsat i mindre didaktisk Form og med langt større umiddelbar Kraft saa langt tilbage som i Machiavellis *Il Principe*. Heinrich von Treitschkes blivende Betydning ligger, hans Lidenskab for politisk Drøftelse til Trods, paa den historiske Forsknings og Fremstillings Omraade, og navnlig kan han ikke, so mdt sker S. 76, sættes mellem »handlingens mænd«. I det offentlige Liv synes hans Kald for en senere Tids Vedkommende udelukkende at have været at give de Tanker, som et Flertal af Firsernes og Halvfemsernes tyske Overklasse tænkte, prægnant politisk Udtryk og quasihistorisk Underbygning, og det er følgelig lidt vanskeligt at tro, at han i et Spørgsmaal, der for ham altid kun blev »en Scene i det nationale Drama« (citeret S. 184), skulde have været en Gennembrudsmand.

Problemet er altsaa egentlig dette, hvormange der i Stilhed tænkte det samme som Treitschke. Han mente altsaa selv, at det kun var et lille Mindretal, og Dr. Hjelholt har sammen med sin Skildring af Stadierne paa Treitschkes Vej til Bismarck-Templet ogsaa redegjort for enkelte af hans Aandsfrænders Udvikling, foruden Freytags ogsaa Dunckers, Busch's, Wehrenpfennigs, Rudolf Hayms, Bennigsens og mere »flygtigt« Sybels, Mommsens og Droysens. Særlig forskellig har deres Indstilling ikke været; om dem alle kan siges, at deres Ønsker opfyldtes gennem en Udvikling, hvis Endemaal de en Overgang ikke saa, og det er følgelig noget ved Siden af med Virchow at tale om Götzendienst des Erfolges for deres Vedkommende. Men Spørgsmaalet er, hvorvidt langt videre Kredse ikke i Virkeligheden var orienterede paa lignende Maade, hvorvidt Treitschke var andet end deres Herold. Dr. Hjelholt stiller sig nærmest paa det overleverede Standpunkt og mener, at »hos den store liberale mængde skete der heller ikke inden krigen med Østrig noget almindeligt omslag til fordel« for den Betragtning, at det nærmeste Krav var at skabe Enhed og Magt (S. 155—56). Men egentlig har han slet ikke taget Problemet op; han har ladet det blive ved en Udredning af den Holdning, de enkelte Aandens Store indtog, men det virkelig interessante var at klargøre, hvor vidt den Indstilling til Spørgsmaalene, som vi tydeligst træffer hos Treitschke, rakte ud. Det er en vanskelig Opgave, der kun lod sig løse ved en omfattende Gennemgang af Samtidens Døgnlitteratur, men Arbejdet hermed lønede sig sikkert bedre end den saavidt muligt udtømmende Fordybelse i Treitschkes utrykte Brevstof, og først naar en saadan Undersøgelse var foretaget og Resultatet

draget med ind, kunde Værket virkelig i sin Undertitel kaldes:
 »Tysk Liberalisme og Bismarcks Politik i det slesvig-holstenske
 Spørgsmaal«. *Erik Møller.*

**Astrid Friis: Alderman
 Cockayne's project and the
 cloth trade. The commer-
 cial policy of England in
 its main aspects 1603—
 1625. Copenhagen & Lon-
 don 1927.**

Det er en Sjældenhed her i Landet,
 at en historisk Disputats henter sit
 Emne udenfor dansk Historie, endnu
 sjældnere maaske, at den omhandler
 et Afsnit af den økonomiske Historie,
 og en Undtagelse, at den fremkom-
 mer paa et fremmed Sprog. Det er
 derfor forstaaeligt, at denne Bog alle-

rede før sin Fremkomst vakte en vis Opmærksomhed; vigtigere
 dog, at den ogsaa efter sin Udgivelse har vakt Opmærksomhed,
 omend i andre Krese, idet den er et virkeligt lodigt Værk; Bogen
 er, hvor den er blevet recenseret i Udlandet, med Rette blevet
 stærkt rost og tjener baade Forfatteren og dansk historisk Viden-
 skab til Ære. Ved denne Lejlighed som ved saa mange andre
 konstaterer man, at det ikke sjældent er Udlændinge, der gør
 betydningsfulde Studier i engelske Arkiver og ved at drage nye
 Ting frem giver bemærkelsesværdige Bidrag til engelsk Historie;
 det er et stort Arbejde med utrykte Kilder, der ligger bag dette
 Værk, men unægtelig er dette ogsaa i nogen Grad kommet til
 at præge Fremstillingen, idet det er som om Forf. i sin Iver for
 at drage dette nye Stof frem og meddele det til Læseren ikke
 har følt sig rigtig fri overfor det; Følgen er blevet, at visse Afsnit
 virker ret tungt, selvom det naturligvis paa den anden Side kan
 forsvares i en Bog, der efter sin Titel omhandler C.s Projekt,
 at fortælle Læseren alle de Faser, dette Forslag paa sin Vej gen-
 nem de forskellige Instanser gennemgik.

Men kalder Bogen sig ogsaa saaledes, er Undertitlen dog
 næsten ligesaa betydningsfuld, idet C.s Projekt kun behandles
 i den ene Halvdel af Bogen. Under den mundtlige Handling
 gjorde Forf. da ogsaa opmærksom paa, hvorledes Emnet
 først gennem Arbejdet med Stoffet havde givet sig og an-
 taget fast Form. Bogens første Halvdel er saaledes blevet en
 meget bred Indledning, hvori skildres merchant adventurers og
 engelsk Handelspolitik, medens den sidste Halvdel omhandler
 C.s Forslag, hvorledes det blev sat i Værk og hvilken Indflydelse
 paa engelsk Klædeexport det fik. C.s Forslag gik kortelig ud
 paa, at man i Stedet for den Udførsel af ufarvet Klæde, der fore-
 gik gennem merchant adventurers til Nederlandene, skulde ud-